

Neverbalna komunikacija djece s teškoćama u razvoju

Knežević, Andrea

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:971445>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-06**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI
STUDIJ

ANDREA KNEŽEVIĆ
ZAVRŠNI RAD

**NEVERBALNA KOMUNIKACIJA
DJECE S TEŠKOĆAMA U
RAZVOJU**

Petrinja, rujan 2017.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Petrinja)**

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Andrea Knežević

**TEMA ZAVRŠNOG RADA: Neverbalna komunikacija djece s
teškoćama u razvoju**

MENTOR: dr. sc. Mario Dumančić

SUMENTOR: prof. Ana Valjak Čunko

Petrinja, rujan 2017.

SADRŽAJ

SADRŽAJ

Sažetak.....	2
Summary.....	3
1. UVOD.....	4
2. DEFINIRANJE NEVERBALNE KOMUNIKACIJE.....	5
2.1. Klasificiranje neverbalnog ponašanja.....	6
2.1.1. Fizičke značajke osoba koje komuniciraju.....	7
2.1.2. Kretnje i položaj tijela.....	7
2.2. Neverbalna komunikacija u svakodnevnom životu.....	8
3. KORIJENI NEVERBALNOG PONAŠANJA.....	8
4. TKO SU DJECA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU.....	10
4.1. Djeca s premećajem iz autističnog spektra.....	11
4.1.1. Opća obilježja.....	12
4.1.2. Karakteristike autistične djece.....	13
4.1.3. Neverbalna komunikacija.....	13
4.2. Djeca sa sniženim intelektualnim sposobnostima.....	15
4.2.1. Opća obilježja.....	16
4.2.2. Karakteristike djece sa sindromom fragilnog X.....	17
4.2.3. Neverbalna komunikacija.....	19
5. KOMUNIKACIJSKE GOVORNO - MOTORIČKE IGRE.....	21
5.1. Primjeri govorno - motoričkih igara.....	22
6. ZAKLJUČAK.....	26
7. LITERATURA.....	28

Kratka biografska bilješka

Izjava o samostalnoj izradi rada

Izjava o javnoj objavi rada

Sažetak

Tema ovog rada je poticanje neverbalne komunikacije kod djece s teškoćama u razvoju te kako ih pomoću određenih igara potaknuti da koriste ovaj oblik komuniciranja. Stoga prolazeći kroz literaturu tražim prikladne igre i poticaje kojima bi potaknula izražavanje putem neverbalne komunikacije djece koja zbog svojih teškoća (autizam, sindrom fragilnog X) najčešće ne ili slabo komuniciraju verbalnim putem, teško ostvaruju socijalni kontakt, ne znaju kako bi se izrazili što dovodi do osamljenosti, povlačenja u sebe, odbijanja od okoline.

Predškolsko doba je period u kojemu su djeca najizloženija utjecajima iz okoline koji mogu pozitivno i negativno djelovati na njih. To je doba obilježeno različitim oblicima komunikacije kojima se razvijaju preduvjeti za kasniju verbalnu i neverbalnu komunikaciju. Neverbalna komunikacija nam je važna upravo zbog svoje uloge u komunikacijskom sustavu i velike količine informacija koje pruža u svim područjima našeg svakodnevnog života. Urođena sposobnost oponašanja raznih vrsta ponašanja poveznica je za proučavanje neverbalnog ponašanja kod djece.

Upravo taj pravilan pristup u radu s djecom s teškoćama u razvoju, može im pomoći da se ne osjećaju odbačeno, manje vrijedno i da se prilagode koliko je u njihovoj domeni to moguće.

Ključne riječi: neverbalna komunikacija, djeca s teškoćama u razvoju, igra

Summary

The topic of this paper is to encourage non-verbal communication children with developmental disabilities and to encourage them to use this form of communication through certain games. Therefore, by using literature I will look for appropriate games and incentives to encourage expression through non-verbal communication of children who, due their disabilities (autism, fragile X syndrome) usually don't communicate verbally, having difficulties to achieve social contact or they don't know how to express which leads to loneliness, rejection of the surroundings.

Preschool age is the period in which children are most affected by environmental impacts that can positively and negatively affect them. This area is marked by various forms of communication that are developing preconditions for late verbal and non-verbal communication. Non-verbal communication is important to us because of its role in the communication system and the large amount of information it provides with all areas of our everyday life. The innate ability to imitate various types of behavioral links is to study non-verbal behavior in children.

Just the right approach in working with children with developmental disabilities can help them to not feel rejected, less valuable and to adapt in their domains as much as possible.

Key words: non-verbal communication, children with developmental disabilities, game

1. UVOD

Razvoj govora, jezika i komunikacije je proces koji započinje od trenutka rođenja.

Od komuniciranja ne možemo pobjeći jer komuniciramo stalno, svakodnevno, od jutra do mraka. Zato je jedan od istaknutih komunikologa, znanstvenika koji se bavio proučavanjem komunikacije, Paul Watzlawick ustvrdio: **NE MOŽEMO NE KOMUNICIRATI!** Htjeli to ili ne, uvijek ćemo komunicirati na ovaj ili onaj način. Čovjek je, naprosto komunikacijsko biće (Leinert Novosel, S., 2012).

Komunikacija je razmjena ideja i informacija između dviju ili više osoba koje u procesu razmjene međusobno utječu na svoje mišljenje i ponašanje (Reardon, K.K., 1998), a isto tako se može reći da je komunikacija razmjena informacija, ideja i osjećaja verbalnim i neverbalnim sredstvima, prilagođena društvenoj prirodi situacije tj. situacijskom kontekstu (Hymes, 1972).

Najčešća podjela komunikacije je na verbalnu i neverbalnu.

Verbalna komunikacija je govorna komunikacija kojoj je cilj prenošenje ili dobivanje informacija (Ajduković i Hudina, 1996). Neverbalnu komunikaciju prema Ajduković i Hudina (1996) čine sljedeći čimbenici: izraz lica, pogled, položaj tijela, pokreti, prostorna bliskost, paralingvistički znakovi itd.

Teškoće u razvoju djece su urođena ili stečena stanja organizma koja prema svojoj prirodi zahtjevaju poseban stručni pristup kako bi se omogućilo izražavanje i razvoj različitih sposobnosti a time i što kvalitetniji život (Mihalić, S., 2013)

Budući da djeca predškolske dobi, a posebno djeca predškolske dobi s teškoćama u razvoju još nemaju dovoljno razvijene sposobnosti komuniciranja u radu ću više pozornosti posvetiti načinu komuniciranja djece s autizmom i djece sa sindromom fragilnog X kromosoma.

2. DEFINIRANJE NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

Za većinu ljudi izraz neverbalna komunikacija odnosi se na komunikaciju koja se ostvaruje nekim drugim sredstvima mimo riječi. Ova definicija je općenito korisna ali ne pokriva dovoljno složnost ovog fenomena.

Najprije treba znati da je odvajanje verbalnog i neverbalnog ponašanja u dvije zasebne i distinktno kategorije praktički nemoguće. To je pokušao objasniti McNeill (1992) kada je demonstrirao lingvističke kvalitete nekih gesta tako što je utvrdio da kod različitih vrsta afazije nastaju različite vrste gesti čija je lingvistička funkcija slična specifičnom verbalnom gubitku i obratno, sve što se izgovori nije jasno ili isključivo verbalno - poput onomatopejskih riječi.

Općenito govoreći, kad se ljudi pozivaju na neverbalno ponašanje, onda govore o signalima kojima će značenje biti pripisano a ne o procesu enkodiranja značenja (Knapp, Hall, 2010).

Za Hargie i Dickson (2004) neverbalna komunikacija ima funkcije: zamjenjivanja riječi, nadopune, modificiranja ili suprotstavljanja izrečenom, reguliranja razgovora, izražavanja osjećaja i interpersonalnih stajališta, iznošenja osobnog identiteta...

Prema Brdar (1994), mnogi istraživači se slažu da neverbalne poruke posebno dolaze do izražaja pri procesu opažanja i procjenjivanja drugih, samoprezentacije, usklađivanja komunikacijskog procesa prema potrebi komunikanta, djelovanju socijalnih uvjeta.

Neverbalni se znakovi često rabe za drukčije svrhe od pokazivanja emocija; primjerice, ljudi se u konverzaciji koriste pogledima kako bi im oni pomogli da jedan drugomu kažu kad je vrijeme da zamijene riječ, a ručnim gestama obično se koriste dok govore tako da im one pomognu da izraze svoje mišljenje (McNeill, 2000).

Argyle (1988) ovako je identificirao sljedeće glavne funkcije neverbalnog ponašanja u ljudskoj komunikaciji:

1. izražavanje emocija,
2. izražavanje odnosa prema drugima (sviđanje/nesviđanje, dominacija/submisivnost itd.),
3. predstavljanje sebe drugima,
4. pratnja govora radi reguliranja slijeda govorenja, uzvratnih reakcija, pažnje itd.

Argyle također primjećuje da je neverbalno ponašanje važno u mnogim ritualima kao što je pozdravljanje (Knapp, Hall, 2010).

Većinu vremena ne razmišljamo svjesno o tome kako pozdraviti ljude, tražiti svoj red govorenja, pokazati partneru da vjerujemo onome što govori ili kako reći zbogom. Sve ovo činimo da bismo organizirali interakciju, odnosno da bismo regulirali proces zajedničkog dolaska, dvosmjernu prirodu govorenja i slušanja, te odlazak (Knapp, Hall, 2010).

2.1. Klasificiranje neverbalnog ponašanja

Teorije i istraživanja povezana s neverbalnom komunikacijom usredotočuju se na tri primarne jedinice: okolinske strukture i uvjete u kojima se komunikacija odigrava, fizičke karakteristike samih pojedinaca koji komuniciraju i različita ponašanja koja ti pojedinci manifestiraju (Knapp, Hall, 2010).

Ljudi mijenjaju okolinu kako bi im pomogla da postignu svoje ciljeve u komunikaciji ali i obratno, okolina može utjecati na naše raspoloženje, izbor riječi i postupaka. Okolinski čimbenici uključuju namještaj, arhitektonski stil, unutarne uređenje, uvjete rasvjete, boje, temperaturu, prateće zvukove ili glazbu i slične stvari unutar kojih se odigrava interakcija (Knapp, Hall, 2010).

2.1.1. Fizičke značajke osoba koje komuniciraju

Ova kategorija pokriva značajke koje tijekom perioda interakcije ostaju relativno nepromijenjene. One su utjecajni neverbalni znakovi koji nisu vezani za pokrete a tu spadaju građa ili oblik tijela, opća atraktivnost, visina, težina, kosa, boja kože itd., dok su predmeti koji su povezani s onima koji su u interakciji također mogu utjecati na njihov fizički izgled i nazivamo ih artefaktima, a uključuju stvari kao što su odjeća, naočale, umetci za kosu, umjetne trepavice, nakit, razni dodatci kao npr. aktovka (Knapp, Hall, 2010).

2.1.2. Kretanje i položaj tijela

Kretanje i položaj tijela načešće uključuju geste, pokrete tijela (udova, ruku, glave, stopala i nogu), izraze lica (osmjeh), pokrete očiju (treptanje, usmjeravanje i trajanje pogleda, širenje zjenica) i držanje tijela (Knapp, Hall, 2010).

Mnogo je različitih vrsta gesta (i varijacija tih vrsta), ali se načešće proučavaju geste neovisne o govoru i geste povezane s govorom. O govoru neovisne geste nisu vezane uz govor, nego imaju svoj izravni verbalni prijevod ili definiciju koja se sastoji od nekoliko riječi ili rečenice. Geste vezane govorom su izravno vezane uz govor ili ga prate a često služe i za ilustriranje onoga što je verbalno rečeno. Te kretnje mogu istaknuti ili naglasiti riječ ili rečenicu, skicirati tok misli, upozoriti na prisutne objekte, prikazati neki prostorni odnos, ritam ili tempo nekog događaja, opisati sliku nekog referenta, prikazati neku tjelesnu radnju ili služiti kao komentar načina na koji je dani proces interakcije reguliran i organiziran (Knapp, Hall, 2010).

Držanje tijela obično se proučava zajedno s drugim neverbalnim signalima kako bi se odredio stupanj pažnje ili sudjelovanja, status u odnosu na drugog partnera u interakciji ili supanj u kojem se on danoj osobi sviđa. Može se reći da je držanje tijela ključni pokazatelj intenziteta nekih emocionalnih stanja, npr. klonulo držanje koje je povezano s tugom ili ukočeno, napeto držanje koje je povezano sa srdžbom (Knapp, Hall, 2010).

Jedan od najsnažnijih oblika neverbalne komunikacije događa se kad se dvoje ljudi dodiruje. Dodirivanje može biti usmjereno na sebe ili na drugu osobu. Dodiri usmjereni na vlastito tijelo, kojima komuniciranje obično nije svrha, mogu odražavati određeno stanje ili naviku pojedinca (Knapp, Hall, 2010).

Dodir je vrlo neodređen oblik ponašanja čije značenje često više proizlazi iz konteksta, prirode danog odnosa i načina na koji se izvodi nego iz konfiguracije samog dodira (Knapp, Hall, 2010).

Izrazi lica zapravo su konfiguracije koje pokazuju različita emocionalna stanja. Šest primarnih osjećaja koji su najviše proučavani jesu srdžba, tuga, iznenađenje, sreća, strah i gađenje. Izrazi lica mogu također funkcionirati kao regulacijske geste koje osiguravaju povratnu informaciju i upravljaju tijekom interakcije (Knapp, Hall, 2010).

Glavna pitanja tijekom interakcije su gdje, kako i koliko dugo gledamo. Gledanje se odnosi na usmjeravanje pogleda općenito u smjeru lica druge osobe. Uzajamno gledanje pojavljuje se kad oni koji su u interakciji gledaju jedan drugomu u oči. (Knapp, Hall, 2010).

2.2. Neverbalna komunikacija u svakodnevnom životu

Jasno je da su neverbalni signali ključni su dio naše komunikacije a katkad i najvažniji dio naše poruke. Uspješna uporaba i razumijevanje neverbalnog ponašanja presudni su u praktično svakom sektoru našeg društva. Razumijevanje neverbalnih signala nas priprema za komunikaciju s pripadnicima različitih kultura, klasa ili dobnih skupina kao i s različitim etničkim skupinama unutar naše kulture (Lee, Matsumoto, Kobayashi, Krupp, Maniatis i Roberts, 1992).

3. KORJENI NEVERBALNOG PONAŠANJA

Novorođenčad, čini se, pokazuje pokrete facijalnih mišića koji su potrebni za izražavanje praktično svih osjećajnih izraza u odraslih (Oster i Ekman, 1978).

Teorija diferencijalnih emocija (TDE) (Izard, 1977; Izard i Malatesta, 1987) predlaže da postoji snažna genetska osnova facijalnih izraza, pa bi emocije zato proizvodile iste distinktivne facijalne obrasce i u djece i u odraslih.

Djeca u dobi od samo nekoliko mjeseci doista pokazuju neke izraze koji se slažu s prototipnim emocionalnim izrazima u odraslih - konkretno, izraze radosti, iznenađenja i zainteresiranosti (Oster, Hegley i Nagel, 1992). Međutim kad je riječ o negativnim emocijama, nalazi pokazuju da u vrlo male djece ne postoje diskretni izrazi koji bi odgovarali onima u odraslih za emocije kao što su strah, srdžba, gađenje i tuga (Camras, Sullivan i Michel, 1993; Oster i sur., 1992).

Rana sposobnost oponašanja izraza drugi osoba može biti nasljedna te imati ulogu u razvoju različitih facijalnih izraza (Knapp, Hall, 2010). Percepcija i produkcija usko su dakle povezane i posredovane zajedničkim reprezentacijskim sustavom već od rođenja (Knapp, Hall, (2010) prema Meltzoff i Moore 1977, 1983a, 1983b).

Za razumijevanje ranih procesa učenja i socijalizacije možda je još značajniji nalaz da devetomjesečna djeca mogu po sjećanju imitirati ponašanje nakon 24 sata (Meltzoff, 1985; Meltzoff, 1988a; Meltzoff i Gopnik, 1989), a četveromjesečna djeca mogu točno imitirati niz kretnji nakon tjedan dana (Meltzoff, 1988b). Ranu integriranost kognitivnog, jezičnog i komunikacijskog razvoja također demonstrira sposobnost malog djeteta da vizualno procesira vezu između oblika usta i zvuka, npr. da zvuk "aa" dolazi iz usta sa širom otvorenim usnicama a da zvuk "ee" dolazi iz usta čiji su kutovi povučeni (Kuhl i Meltzoff, 1982).

Ova istraživanja dopunjuju druge studije (Field, Woodson, Greenberg i Cohen, 1982) koje su ispitivale oponašanje specifičnih facijalnih izraza emocija u djece od dva dana. Svi ti nalazi u konačnici podržavaju i one nalaze koje su dobili Meltzoff i Moore a koji pokazuju da je sposobnost razlikovanja i oponašanja facijalnih izraza sreće, tuge i iznenađenja nešto s čime djeca dolaze u svoju društvenu sredinu.

Proučavanje izraza boli u male djece i odraslih također nam daje obavijesti o biološkoj osnovi ekspresije i čini se da je manje prijeporna tema od ekspresije osnovnih emocija (Knapp, Hall, 2010). Lako je braniti poziciju da adaptivna korisnost koju ima sposobnost dobivanja pažnje odraslih od najranijih trenutaka života može voditi razvijanju jednoga urođenog programa za pokazivanje boli (Prkachin i Craig, 1995).

Izraz boli u male djece, pa i novorođenčadi slični su onima koje izražavaju odrasli. Ovo je pet facijalnih pokreta koji se najčešće nalaze:

1. spuštene obrve,
2. stisnute, čvrsto zatvorene oči,
3. okomiti nabori sa strane nosa (nosno-usnena brazda),
4. otvorene usne i usta,
5. zategnut jezik s lagano uzdignutim rubovima (Grunau i Craig, 1990).

Odrasli redovito prepoznaju ove znakove boli, iako nalazi također pokazuju da su promatrači skloni podcijeniti stupanj boli i u djece i u odraslih (Prkachin i Craig, 1995).

Međutim, čini se da se svi istraživači slažu oko toga da lica male djece prenose informacije o njihovim stanjima, da je potrebno više istraživanja da bi se otkrilo što se to točno izražava i koje pravilnosti postoje u razvoju emocionalne ekspresije, te da socijalizacija još uvijek ima krucijalnu ulogu (Knapp, Hall, 2010).

4. TKO SU DJECA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Teškoće u razvoju su urođena ili stečena stanja organizma koja prema svojoj prirodi zahtijevaju poseban stručni pristup kako bi se omogućilo izražavanje i razvoj sačuvanih sposobnosti, a time i što kvalitetniji život (Mihalić, S., 2013).

Među djecu s teškoćama u razvoju ubrajaju se djeca sa sniženim intelektualnim sposobnostima, autističnu, slijepu i slabovidnu djecu, gluhi i nagluhi, djecu s poremećajem govora, glasa i jezika, djecu s motoričkim poremećajima i kroničnim bolestima, djecu sa smetnjama u ponašanju, s poremećajem pažnje te djecu sa specifičnim teškoćama učenja (Zrilić, S., 2011).

Većina djece s poteškoćama u razvoju mogu pravilnom brigom zajednice, odgojem i obrazovanjem koje na primjeren način vode brigu o njihovim potrebama, postati u potpunosti sposobni za ravnopravno sudjelovanje u svakodnevnim aktivnostima. Njihova samostalnost ovisit će dakako o vrsti i stupnju njihova oštećenja, ali i o sustavu koji se brine o njihovoj naobrazbi i socijalizaciji (Tkalec, A-M., 2017).

Sve je veći naglasak na integraciji, odnosno inkluziji djece s teškoćama u redovite programe dječjih vrtića. Integracija se prvenstveno odnosi na smještaj djeteta s teškoćama u razvoju u odgojne skupine zajedno s djecom koja nemaju teškoća uz asistenta za rad s njima. Dakle, svakom djetetu se pružaju jednake razvojne prilike i aktivno sudjelovanje s ostalom djecom stvarajući tako okruženje koje se temelji na toleranciji, uvažavanju i poštivanju sve djece (Mihalić, S., 2013).

Dobrobiti za djecu s teškoćama u razvoju velike su. Neke od tih dobrobiti su npr. prilike za ostvarivanje socijalnih interakcija, tj. druženja s vršnjacima koji im mogu biti uzori za različite vještine i ponašanja, razvoj samopoštovanja i stvaranje pozitivne slike o sebi kroz složenije društvene odnose i aktivnosti, modela komunikacije, samokontrole (Mihalić, S., 2013).

4.1. Djeca s poremećajem iz autističnoga spektra

Poremećaji iz autističnog spektra su razvojni poremećaji neurobiološkoga podrijetla čiji je specifični uzorak još nepoznat. Poremećaj se javlja u ranome djetinjstvu i traje cijeli život. Autistični je poremećaj relativno rijedak (prevalencija 4 : 10 000 rođenih), a omjer dječaka i djevojčica je 4:1. Čini se da se kod poremećaja autističnog spektra, uključujući prevazivne razvojne poremećaje, radi o nedovoljnoj povezanosti između namjere ili osjećaja i različitih komponenti, osobito sposobnosti

održavanja redosljeda u motoričkim radnjama (motoričko planiranje), u ponašanju, u govoru (Zrilić, S., 2013).

Istraživanja pokazuju da većina autistične djece ima vizualno - prostorne teškoće, ali su se neka djeca pokazala izuzetno jakim u tom području (Greenspan, Weider, 2003).

4.1.1. Opća obilježja

Prva identifikacija sindroma dogodila se 1943. godine kada je Leo Kanner, psihijatar s Harvarda, kod jedanaestero djece primjetio ponašanja koja nisu bila karakteristična za djecu sniženih intelektualnih sposobnosti i tako dao prvu identifikaciju sindroma kojeg je nazvao infantilni autizam (infantilni zato što se javlja u ranome djetinjstvu, autizam zbog dominantnih simptoma poremećaja komunikacije). Autistični je poremećaj (infantilni autizam, autistični sindrom, autizam) globalni razvojni poremećaj koji počinje u djetinjstvu, većinom u prve tri godine života i zahvaća gotovo sve psihičke funkcije i traje cijeli život (Zrilić, S., 2011).

Osnovni su simptomi nedostatak verbalne i neverbalne komunikacije, osobito poremećaji u razvoju govora, bizarnosti u ponašanju i stereotipije (Bujas-Petković, 1995). Uz ranu dijagnozu te sveobuhvatni, integrativni i razvojni terapijski pristup mnoga djeca uče se odnositi prema drugima s toplinom, empatijom i emocionalnom fleksibilnošću (Greenspan i Weider, 2003).

Prema socijalnoj interakciji Wing (prema Škrinjar, 2001) je svrstala djecu s autizmom u 4 grupe:

1. grupa osamljenih - ne iniciraju i ne ragiraju na socijalnu interakciju
2. grupa pasivnih - odgovaraju na socijalnu interakciju, ali ne iniciraju kontakt
3. grupa aktivnih, ali osebnih (individualista) - postižu kontakt, ali mu nedostaje uzajamnosti - jednosmjerna interakcija
4. grupa krutih - iniciraju i održavaju kontakt, ali je on previše formalan i rigidan

4.1.2. Karakteristike autistične djece

Kod neke djece postoji značajno socijalno osamljivanje, druga su pasivna u socijalnim interakcijama sa samo slabim ili prekrivenim interesom za druge. Neka djeca mogu biti vrlo aktivna u upuštanju u socijalne interakcije, ali na osebujan, jednostrani, nametljiv način, bez potpunoga uvažavanja reakcija drugih. Svima je zajednička ograničena sposobnost empatije iako su sposobni pokazivati osjećaje na svoj vlastiti način (Zrilić, S., 2011).

Zbog drugačijega puta socijalnog razvoja djeci iz autističnog spektra često nedostaje postizanje potpunoga razumijevanja emocija. Igra je kod autističnog djeteta neobična. Pretežno se igra samo sa sobom, manje sa drugom djecom. Igra se gledajući vlastite ruke, uvijek na isti način, okreće ih, približava i udaljava od lica. Igraju se predmetima koji nisu za igru, poskakuje, plješće rukama. To radi uvijek na isti način (Zrilić, S., 2011).

4.1.3. Neverbalna komunikacija

Manifestira se kroz oštećenje neverbalnih načina ponašanja (npr. pogled oči u oči, izraz lica, držanje tijela i geste) (Rutter, 1965; prema Bujas-Petković, Frey-Škrinjar, 2010). Oštećenje neverbalne komunikacije se očituju i kroz izostanak prvog smješka, dodirivanje rukom ili vođenje, izostaju različiti spontani oblici igara, pretvaranja ili oponašanja primjerenih razvojnom stupnju djeteta (Zrilić, S., 2011).

Teškoće u neverbalnoj komunikaciji: neprimjereni izrazi lica, neuobičajena upotreba gesta, izostanak uspostavljanja kontakta očima, neobični položaji tijela, pomanjkanje fokusiranja pažnje. Djeca imaju teškoće u shvaćanju ponašanja drugih osoba, teškoće u razvijanju mimike i geste u svrhu komuniciranja (Bujas-Petković, Frey-Škrinjar, 2010).

S obzirom da dijete s autističnim poremećajem često ima poteškoća u verbalnom izražavanju treba uspostaviti druge načine komunikacije. Prije svega, potrebno je promatrati dijete kako bi vidjeli način na koji ono komunicira. Npr. ako dijete ne koristi zvukove i riječi, umjesto komunikacije riječima treba pokušati s gestama. Dijete može komunicirati plačem, uzimanjem za ruku i vođenjem odrasle

osobe u smjeru kojem žele, dugim pogledom prema objektu, posezanjem za istim, korištenjem slika i eholalijom (Fuks, S., Souissi, I., 2014).

Autorice Fuks i Souissi (2014) predlažu vizualne metode koje se mogu koristiti za poticanje komunikacije i bolje razumijevanje, a to su: fotografije dnevnog rasporeda, crteži, kartice, rasporedi sa slikama, augmentativna i alternativna komunikacija (AAK).

Neke od metoda AAK komunikacije:

Sistem komuniciranja zamjenom slika (Picture Exchange Communication System - PECS) jedinstvena je dopunska metoda za podučavanje djece s autizmom koja služi za učenje komunikacije.

Slika 1. e-PECS sustav razmijene slika

(<https://pogledkrozprozor.files.wordpress.com/2010/06/izbornikobjekata3.jpg>

- preuzeto 23.08.2017)

E-PECS je koncept e-kioska koji se zasniva na korištenju osobnog računala na kojem je priključen zaslon osjetljiv na dodir. Korištenjem PECS-a autističnom djetetu se omogućava da samo nauči koristiti sustav, aktivno pronađe komunikacijskog partnera, razlikuje različite slike ili simbole.

Autorice Fuks i Souissi (2014) spominju i interaktivne komunikacijske ploče koje sadrže tematski organizirane simbole. Oni mogu biti različitih veličina i formata ovisno o okruženju u kojem se koriste. Mogu biti statične ili prijenosne.

Organizacija simbola koji se koriste mora biti motivirajuća za dijete i izabrana tako da kod djeteta potiče komunikaciju.

Slika 2. Primjer interaktivne komunikacijske ploče

(www.amorevera.org - preuzeto 23.08.2017)

Većina djece s autističnim poremećajem komunicira da bi utjecali na nečije ponašanje (da dobiju neki predmet ili aktivnost u kojoj uživaju), a ne u svrhu dijeljenja misli i osjećaja. Ukoliko okolina ispunjava sve djetetove potrebe bez poticanja verbaliziranja dijete će odustati od komunikacije jer mu ne će biti potrebna (Fuks, S., Souissi, I., 2014).

Stoga treba koristiti svakodnevne aktivnosti i situacije za poticanje interakcije. Važno je pohvaliti i nagraditi dijete kada pokuša razumijeti govor i kada pokuša komunicirati, to će mu dati motiv da se i sljedeći put upusti u interakciju (Fuks, S., Souissi, I., 2014).

4.2. Djeca sa sniženim intelektualnim sposobnostima

Od davnina se na osobe sniženih intelektualnih sposobnosti gledalo kao na osobe siromašna duha, često sa sažaljenjem ili porugom. U 19. se stoljeću uvodi termin Oligofrenija (slaboumnost, mentalna zaostalost) (Zrilić, S., 2011).

U našoj se zemlji prvi pokušaji sistemskog rada javljaju u 19. stoljeću pod utjecajem napoleonskih reformi. Godine 1886. austrijska vlada donosi Uredbu o osnivanju tečajeva za odgoj djece sniženih intelektualnih sposobnosti.

Tek nakon II. svjetskog rata osnivaju se defektološki odjeli pri pedagoškim akademijama, koji prerastaju u defektološki fakultet, danas Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet. Time su se stekli uvjeti za obrazovanje studenata za rad s djecom s posebnim potrebama pa se oni danas integiraju u redovite razrede uz stalnu pomoć stručnjaka (Zrilić, S., 2011).

4.2.1. Opća obilježja

U literaturi se nailazi na različita terminološka određenja: mentalna zaostalost, mentalna retardacija, mentalni deficit, mentalna defektnost, mentalni hendikep, duševna zaostalost, intelektualno oštećenje, oligofrenija, itd. (Zrilić, S., 2011).

Uz kriterij inteligencije važan je i kriterij socijalne adaptacije. Razvojne osobitosti djece sa sniženim intelektualnim sposobnostima odražavaju se kao ograničenja u intelektualnom funkcioniranju ali i adaptivnom ponašanju (Zrilić, S., 2011). Adaptivno ponašanje je jedan od aspekata razvoja u kojem se isprepliću sve sposobnosti i karakteristike osobe profilirajući skup vještina bitnih za prilagođavanje zahtjevima fizičkog i sociokulturalnog okruženja (Burchinal, et al., 2008).

Odstupanja u intelektualnom funkcioniranju najčešće se prepoznaju kao teškoće u izvođenju različitih misaonih operacija (naročito generaliziranja i apstrahiranja, analiziranja, povezivanja i zaključivanja, rješavanja problema) što znatno otežava usvajanje apstraktnih sadržaja učenja. Vrlo često su prisutne i teškoće na području percepcije, zapamćivanja i pamćenja, pozornosti, govorne recepcije i ekspresije (Zrilić, S., 2011).

Glavni predisponirajući čimbenici su:

- Nasljednost (oko 5%) - prirodne greške metabolizma, abnormalnosti gena, kromosomske aberacije
- Rana oštećenja u embrionalnom razvoju (oko 30%) - kromosomske promjene - trisomija 21, rana oštećenja alkoholom, infekcije)
- Trudnoća i perinatalni problemi (oko 10%) - infekcije, traume
- Opće zdravstveno stanje u dojenačkoj dobi (oko 5%)

- Utjecaj okoline (15-20 %) (Zrilić, S., 2011)

4.2.2. Karakteristike djece sa sindromom fragilnog X

Sindrom fragilnoga X danas se smatra najčešćim uzrokom nasljedne MR (Zrilić, S., 2011). Bolest je prvi puta opisana 1943. godine, te je nazvana prema autorima prvog opisa sindrom Martin Bell. Svoj današnji naziv dobila je kada je utvrđeno da se kod oboljelih u posebnim uvjetima kultivacije kromosoma u mediju siromašnom folnom kiselinom javlja krhko mjesto na drugom kraku kromosoma X (slika 3) (Barišić, I., 1998).

Javlja se sa učestalošću od 1:4000 muškaraca, odnosno 1.8000 žena, pa se danas općenito smatra najčešćim uzrokom nasljedne mentalne retardacije. Dosad je otkriveno jedanaest genskih lokusa (određeno mjesto na kromosomu koje zauzima gen odnosno sekvencija DNK) odgovornih sa devet pretežno neurologijskih bolesti kod kojih se javlja ovaj zanimljiv oblik nasljeđivanja (Barišić, I., 1998).

Slika 3. X kromosom na kojem je vidljivo fragilno mjesto

(<https://fragiltx.dk/om-fragilt-x-syndrom/> - preuzeto 05.09.2017)

Zbog varijabilne i često blage kliničke slike koja se mijenja tijekom rasta i razvoja djeteta, klinička dijagnoza sindroma fragilnog X često se previdi u prvim godinama života, pa se bolest najčešće otkriva nakon 3. godine života (Barišić, I., 1998).

Kod muške djece s punom mutacijom nalazimo različit stupanj mentalne retardacije, smetnje ponašanja (ADDH, pervazivni simptomi, anksioznost, stidljivost, impulzivnost itd.), smetnje učenja (usporen razvoj govora, disleksija, smetnje u vizuomotoričkoj koordinaciji itd), a ponekad i epilepsiju/EEG abnormalnosti. U kliničkom statusu mogu se uočiti disformične crte lica (velika i izdužena glava, visoko izbočeno čelo, dugo lice, velike uši, izbočena brada), kao i znaci slabosti veziva (slab tonus mišića, pojačana pokretljivost zglobova, uvučena prsa, spuštene stopala, a u kasnijoj dobi i slabost srčanih zalistaka). Makroorhidizam (veliki testisi) koji se smatra jednim od vodećih simptoma ovog poremećaja, postaje vidljiv tek u školskoj dobi, pa nije od velike koristi prilikom postavljanja rane dijagnoze (Barišić, I., 1998).

Žene s punom mutacijom pokazuju općenito blaže simptome. Oko 60% ima izvjestan stupanj duševne zaostalosti, a smetnje ponašanja i fenotipska obilježja sindroma (dugo lice, izbočeno čelo, robustne crte lica, krupan nos, jaka vilica) varijabilno su prisutni, ovisno o obrascu X inaktivacije (Barišić, I., 1998).

Ne može se reći kako će i do koje mjere biti poremećen razvoj dojenčeta sa sindromom fragilnoga X, ali je izvjesno da će se smetnja javiti. Rani rast i razvoj u prvim mjesecima života ne moraju pokazivati osobitosti. Rana je dijagnostika osnovna pretpostavka za učinkovitu rehabilitaciju (Zrilić, S., 2011).

4.2.3. Neverbalna komunikacija

Jezični poremećaji te poteškoće u verbalnoj neverbalnoj komunikaciji ubrajaju se u najznačajnija obilježja sindroma fragilnoga X (Brozović, B., 1998).

Već tijekom prve godine kod dijela ove djece mogu se uočiti oskudnije i dobnoprimjerene komunikacijske vještine. Dok djeca urednog razvoja oskudnu verbalnu komunikaciju nadomještaju neverbalnom, gestovnom, a često puta i vokalnom, djeca sa fragilnim X to rijetko čine. Gesta pokazivanja koja se u zdrave djece pojavljuje u dobi između 9 i 15 mj. u onih s fragilnim X može se javiti znatno kasnije (Brozović, B., 1998).

Komunikacijske su funkcije u ove djece manjkave i nezrele. Ona znatno rjeđe iniciraju i sudjeluju u interakciji s okolinom, a kada to i čine tada je to s ciljem zadovoljavanja osnovnih potreba (instrumentalna funkcija komunikacije), ili pak s ciljem kontroliranja okoline (regulatorna funkcija komunikacije). Inicijacija i komunikacijska interakcija u neverbalnom modalitetu nezrelija je i rjeđe prisutna u djece s fragilnim X (Brozović, B., 1998).

Rani pokazatelji poremećaja neverbalne komunikacije:

- odgođena pojava socijalnoga smješka
- izbjegavanje kontakta očima
- odgođena pojava geste pokazivanja
- oskudno/manjkavo sudjelovanje u komunikacijskim rutinama
- oskudna/manjkava recipročna socijalna interakcija
- manjkava vokalna i lingvistička imitacija
- manjkava neverbalna imitacija
- smanjena odgovorljivost na poticaje iz okoline (Zrilić, S., 2011).

Svakodnevnim radom i vježbom s djecom sa sindromom fragilnoga X može ih se usmjeriti na poticanje neverbalne komunikacije i to:

- poticanjem kontakta očima - predmete koje imenujemo ili ih dijete želi stavimo blizu lica, djetetovu glavu usmjerimo prema svome licu te svaki uspostavljeni kontakt očima pohvalimo ili nagradimo
- poticanjem gestom pokazivanja - predmet koji dijete želi stavimo izvan njegova dosega. Kada dijete poželi predmet potičemo ga, oblikovanjem njegove ruke u gestu pokazivanja da pokaže na željeni predmet
- poticanje geste traženja - kada dijete želi određeni predmet oblikujemo mu ruku u gestu traženja te mu pružimo ono što želi
- poticanje imitacije - poticati imitaciju globalnih pokreta (npr. pljeskanje) kao i imitaciju pokreta artikulatora (npr. puhanje) (Bilić, Vrljić)

Uz sve navedeno, nužno je iskoristiti i socijalne rutine, odnosno svakodnevne aktivnosti poput kupanja, hranjenja i oblačenja jer njihova predvidljiva struktura pomaže djetetu da nauči i upamti nove vještine (Bilić, Vrljić). Dijete je potrebno poticati na mahanje "pa-pa" pri odlasku, slanje puse, davanje pet na zahtjev itd. (Ljubešić, 2012).

Važno je naglasiti kako je od velike važnosti to da korištenje svakodnevnih prilika u poticanju socijalne komunikacije od strane roditelja, svakako bude pod vodstvom stručnjaka, budući da je on taj koji određuje na kojem je segmentu komunikacije potrebno raditi i kako ga poticati, kako ne bi došlo do neprimjerene intervencije, te posljedično izostanka učinka (Bilić, Vrljić)

Roditeljima će u takvim situacijama znatno više koristiti stručna potpora koja će ih osposobiti za primjenu onih interakcijskih strategija koje će facilitirati djetetov komunikacijski razvoj, a paralelno s tim ide i postupak utvrđivanja dijagnoze (Ljubešić, 2012).

5. KOMUNIKACIJSKE GOVORNO - MOTORIČKE IGRE

Igra je osnovna aktivnost djeteta. Igram dijete upoznaje samog sebe, a način na koji se dijete igra ostavlja dubok trag u njemu. Isto tako, igrom dijete uspostavlja kontakte s drugom djecom, uči kako komunicirati, stvara prijateljstvo i pozitivnu sliku o sebi, poštuje pravila itd. (Duran, 2001).

Renata Rade (2015) u svom priručniku nudi neke aktivnosti, igre i vježbe koje potiču prvenstveno rane komunikacijske vještine:

- njeguju zadovoljstvo druženja roditelja i djeteta tijekom kratkih igara
- njeguju pružanje djetetu senzoričkog i motoričkog zadovoljstva, smijeha i veselja
- njeguju razmjenu emocija, dodira, pogleda, inicijative
- potiču uključenost roditelja u "djetetov svijet"
- potiču uključenost djeteta u zanimljiv svijet odraslih
- potiču češće socijalne razmjene, poput davanja, primanja...
- njeguju međusobno oponašanje
- njeguju interakcijsko ponašanje djeteta (češći ili duži kontakt očima, naizmjenično djelovanje,...). Dakle, imaju komunikacijski zadatak
- potiču dijete da lakše prepozna što je poruka
- utiru put jezičnom razumijevanju
- čine dijete zadovoljnijim, razigranijim, veselijim.

Specifičnost je komunikacijskih govorno - motoričkih igara i vježbi da s djetetom združujemo interes i pažnju najčešće na aktivnostima i akcijama, a ne na predmetima. Mnoge aktivnosti djece s teškoćama u razvoju su rezultat njihovih specifičnih senzoričkih potreba (vestibularnih, taktilnih, vizualnih...) (Rade, 2015).

Kada se ove igre pridodaju komunikacijskim govorno - motoričkim aktivnostima (uočavanje, slijeđenje, komentiranje djetetovih aktivnosti i interaktivno reagiranje na njih s puno tjelesno - afektivne komunikacije) onda to rezultira češćim interakcijama, tj. većim brojem komunikacijskih epizoda u svakom pojedinom danu djetetova života (Rade, 2015).

Kada se radi o strukturiranoj igri onda je važno posvetiti pažnju načinu započinjanja igre kako bi taj početak djetetu bio lako uočljiv, prepoznatljiv. Često su za uvježbavanje pojedinih komunikacijskih vještina najvažniji upravo ti trenutci kojima se započinje igra (pogledom, gestom...). I završetak igre treba naznačiti ne samo riječima nego i držanjem tijela, gestom, promjenom intonacije (Rade, 2015).

Slabija socijalna kognicija djece s komunikacijskim teškoćama ima za posljedicu i slabiji interes za promatranje tuđih lica i slabiju sposobnost iščitavanja izraza tuđih lica (izraza traženja odgovora, iščekivanja odgovora i sl.). Ista ograničenja ih sprečavaju da "čitaju" i ostala neverbalna sredstva komunikacije (držanja tijela druge osobe, geste,...) (Rade, 2015).

Neke terapijske govorno - motoričke igre su koncipirane tako da mi slijedimo dijete puštajući ga da samostalno započne neku aktivnost, a zatim je pretvaramo u interakciju i djelomično strukturiranu igru, vježbu. Neke terapijske govorno - motoričke igre su koncipirane tako da mi započnemo neku aktivnost ali dajemo djetetu "slobodu" da reagira na naše govorno - motoričke "poteze". Mi predviđamo što bi dijete moglo učiniti i što bi iz toga svega moglo "naučiti" (novu gestu i dr.) (Rade, 2015).

5.1. Primjeri govorno - motoričkih igara

Autorica Rade (2015) ističe da je veći dio predloženih igara nastao spontano, tijekom bavljenja djecom. Kaže da je i dio predloženih igara naučila od drugih roditelja, terapeuta, autora.

Ovo su neki od primjera govorno - motoričkih igara za primjenu u praksi kako bi kod djece potakli i vježbali izražavanje neverbalnom komunikacijom, a nalaze se u priručniku autorice Rade, R., (2015):

Promatranje tuđeg lica - oponašanje pokreta jezika

"Unesemo se" djetetu sasvim u lice. Gledamo ga u oči sa svih strana kao da ga vidimo prvi put. Pokušajmo uhvatiti njegov pogled. Ako se to dogodi isplazimo jezik pa počnemo izvoditi vesele, brze pokrete jezikom i proizvoditi razigrane zvukove: BLLLL, BLLL, BLLLL... Pričekamo, pa ponovimo: BLLLL.... Dijete će nas možda pokušati oponašati pa makar i samo malo ispružilo jezik van, prihvaćamo to njegovo oponašanje pa mu opet odgovorimo: BLLLLL....

Poanta ove igre je da dijete uoči da mi činimo nešto zanimljivo sa svojim jezikom i da to pokuša oponašati sa svojim jezikom. Osim ovih pokreta jezikom, djetetovu pažnju je moguće privući vibracijama usana (brrr...), kloktanjem jezika, žmirkanjem, napuhavanjem obraza, mrštenjem i sl. Vrlo je važno da djeca naše lice gledaju sa zanimanjem jer je ljudsko lice važan izvor informacija posebice u neverbalnoj komunikaciji.

Međusobno diranje: različiti izražaji lica

Kada se nađemo s djetetom lice u lice, njegovom rukom možemo nježno gurkati naš nos govoreći: NNNOS..., NNNNNOS. Učinimo to i s drugom djetetovom rukom govoreći: NNNNNOS..., NNNNNOS... Ukoliko dijete to želi, pustimo mu da nam malo "gnjavi" naš nos govoreći zabrinuto: NNNOS..., NOOOS. Sad možemo pokušati njegovim rukama "gnjaviti" i njegov nos: NNNOS..., NNNNNOS
Skinemo djetetu šlapicu i sada s djetetovom nogom "gnjavimo" svoj nos začuđeno govoreći: NNNNN..., NNNNN...

Učinimo isto i s drugom djetetovom nogom.....

Nježno uhvatimo dijete za nos pa ga malo držimo, malo "drmamo", malo pustimo, govoreći: NNNNNOS, NNNNNOS, NNNNNOS.... TO JE NOS.

Svojim nosom gurkamo djetetov nos govoreći: NNNNNOS, NNNNNOS, NNNNNOS... TO JE NOS.

Cilj ove igre je da dijete uživa u intimnim trenucima međusobnog dodirivanja te da djetetu ponudimo i obilje svojih različitih izražaja lica (od razdraganosti, čuđenja i šale, preko ljutnje, pa natrag do smijeha). Važno je da kod djece stvarati naviku promatranja tuđeg lica jer je ono nositelj različitih emocionalnih izražaja i informacija u komunikaciji.

Iščekivanje; interakcija pogledom

Kada dijete leži, možemo ga gledati u oči, uhvatiti ga za jednu ruku i govoriti:
RUKA JE ...

Čekamo, čekamo...

... pa brzo, razigrano, veselo podignemo djetetovu ruku u vis govoreći: ..... GORE!!!

Gledamo dijete u oči, uhvatimo ga za jednu nogu i počnemo govoriti: NOGA JE ...

Čekamo, čekamo...

... pa brzo, razigrano, veselo podignemo djetetovu nogu u vis govoreći: ..... GORE!!!

Gledamo dijete u oči i počnemo govoriti: GLAVA JE ...

Čekamo, čekamo...

... pa brzo, razigrano, veselo podignemo dijete u vis govoreći: ..... GORE!!!

Istu igru možemo s djetetom igrati i dok ono leži na krevetiću ili na podu...

Vjerojatno će dijete nakon više ponavljanja ove igre prepoznati trenutke iščekivanja i uživati u njima. To znači da ćemo moći čekati da nas pogleda prije nego li mu dignemo "gore" neki dio tijela. Dok nas gleda, mi s puno iščekivanja širimo svoje oči i usta...

Cilj igre je da dijete poveže situaciju iščekivanja s "iščekivajućim" izražajem lica i tona glasa i da poveže riječi (ruka, noga, glava, gore) s njihovim značenjem. Prepoznavanje tuđeg "iščekivajućeg" izraza lica i tona glasa važna je stavka u komunikaciji jer sugovornicima daje do znanja da se isplati "još ostati u kontaktu".

Najavljivanje aktivnosti; izraz gađenja

Ako je dijete pospano, a još je suviše rano za spavanje možemo iskoristiti ovu zanimljivu igru.

Priđemo djetetu na 20-ak cm, "uhvatimo" njegov pogled pa mu kažemo:
UZET ĆU TI PAPUČU.

... pa mu nježno skinemo papuču.

Primaknemo djetetovu papuču svom nosu i pomirišimo...

Spustimo papuču govoreći s jakim izrazom gađenja:

FUJ, PAPUČA! SMRDI PAPUČA!

Primaknemo djetetovu drugu cipelu svom nosu i pomirišimo...

Spustimo cipelu govoreći s jakim izrazom gađenja:

FUJ, PAPUČA! SMRDI PAPUČA!

"Uхватimo" djetetov pogled pa mu kažemo: UZET ĆU TI NOGU.

... pa nježno uhvatimo nogu i pomirišimo...

Odmaknemo djetetovu nogu govoreći s jakim izrazom gađenja:

FUJ, NOGA! SMRDI NOGA.

Nježno uhvatimo djetetovu drugu nogu i pomirišimo...

Odmaknemo djetetovu nogu govoreći s jakim izrazom gađenja:

FUJ, NOGA! SMRDI NOGA.

Potaknemo dijete da ono samo digne nogu u ravninu našeg lica (tako da ga samo nježno uhvatimo u nogu ...) da je pomirišimo ...

U ovoj igri se djetetu najavljuje sve što će mu se raditi ("Uzet ću ti..."). To je važno jer time djetetu postajemo predvidljivi pa ono bolje surađuje. nude se nazivi za neke djelove tijela (noga) i obuće (papuča).

Cilj ove igre je da dijete poveže izraz gađenja na nešem licu s rječju "fuj". Ako izraz gađenja i riječ "fuj" koristimo u svakodnevnom životu za sve što mislimo da djetetu ružno miriše, stvarat ćemo prilike za više djetetovog interesa za ljudske izraze lica i djetetovo bolje razumijevanje neverbalnih sredstava komunikacije (izražaja lica), te povezivanje verbalnih i neverbalnih komunikacijskih sredstava.

6. ZAKLJUČAK

Neverbalna komunikacija s pravom se smatra jednim od najvažnijih aspekata komunikacije što se iskazuje u prisutnosti govora tijela, držanju, gestama, mimici lica i očiju, glasu, pokretima, dodiru i sl. Ima za cilj prijenos poruke bez upotrebe izgovorenih riječi, a upravo taj način ima puno jači dojam od samih izgovorenih riječi.

Sva predškolska djeca a posebno ona s teškoćama u razvoju su osjetljiva na aspekte neverbalne komunikacije. Kako bi došlo do uspješnije komunikacije među sugovornicima potrebno je težiti tome da se svi ti aspekti usklade, također pokušati se staviti u "dječje cipele", gledati iz dječje perspektive, voditi konstruktivan razgovor umjesto prozivka i prodika. U komunikaciji s djecom moramo nastojati biti prirodni, spontani, osloboditi se svojih nekih strahova, pokazati spremnost na promjene i dogovor, na postavljanje novih pravila koja postepeno uvodimo, poticati djetetovu kreativnost ali isto tako i upoznati sebe samoga kako bismo bolje razumjeli druge. Za ostvarivanje uspješne komunikacije s djecom nije potrebno ulagati posebne napore već samo osvjestiti pojedine aspekte kao npr. ne gledanje u oči, nisko samopouzdanje i samopoštovanje, laganje, pokušaj skrivanja nečega.

Igra je za svu djecu najprirodnija i najslobodnija aktivnost te odličan poticaj za učenje, stoga zašto je ne iskoristiti i za učenje između ostalog i neverbalne komunikacije. Promatrajući dijete kompetentan odgajatelj prepoznaje, analizira i otkriva situacije koje mu pomažu da potakne interes i motivaciju djeteta za interakciju i komunikaciju s drugima. Ukoliko uočimo nemogućnost djeteta da samostalno komunicira u vidu da ne pokazuje dovoljan interes, odbija komunicirati i sl. igra i igranje može biti od velike pomoći tako što ćemo na zanimljiv i domišljat način voditi dijete prema višoj razini od one na kojoj se trenutno nalazi.

" Negdje u svijetu jednom dječaku je rečeno da se ne može igrati zato što ne može hodati, a jednoj djevojčici je rečeno da ne može učiti zato što ne vidi. Taj dječak zaslužuje priliku da se igra, a svi mi imamo koristi kad i ta djevojčica i sva djeca mogu čitati, učiti i dati svoj doprinos"

Anthony Lake

izvršni direktor UNICEF

Svako dijete zaslužuje priliku da ga se "čuje", a mi odrasli smo tu da mu to omogućimo i olakšamo, a uz to neverbalna komunikacija nam pruža i priliku da se s djetetom povežemo tjelesno i emocionalno što mu uljeva dodatnu sigurnost i povjerenje te da za početak uz našu pomoć i samo se ohrabri za iniciranje i komuniciranje s drugima.

7. LITERATURA

Knjige:

1. Bujas-Petković, Z., Frey-Škrinjar, J. i sur., (2010) Poremećaji autističnog spektra - značajke i edukacijsko - rehabilitacijska podrška, Školska knjiga, Zagreb
2. Knapp, M. L., Hall, J. A. (2010) Neverbalna komunikacija u ljudskoj interakciji, Naklada Slap, Jastrebarsko
3. Leinert-Novosel, S. (2012) Komunikacijski kompas, Plejada d.o.o., Zagreb
4. Rade, R. (2015) Mala djeca s komunikacijskim teškoćama, FOMA Studio za nakladništvo, trgovinu i usluge, Zagreb
5. Rijavec, M., Miljković D. (2002) Neverbalna komunikacija - jezik kojim svi govorimo, IEP, Zagreb
6. Zrilić, S. (2011) Djeca s posebnim potrebama u vrtiću i nižim razredima osnovne škole, Zadar: Sveučilište u Zadru

Članci:

1. Bujas-Petković, Z. 23(1993) Procjena verbalne i neverbalne komunikacije u autistične djece prema DSM-III-R klasifikaciji, Medica Jadertina, ½, str. 99-106

Tečaj:

1. Brozović, B., prof. (1998) Sindrom fragilnog X: Logopedski aspekt (Tečaj je održan 13. studenog 1998. na Klinici za dječje bolesti-Zagreb u organizaciji Akademije za razvojnu rehabilitaciju)

Internet:

1. Amorevera, Udruga potpore osobama s intelektualno komunikacijskim teškoćama URL: <http://www.amorevera.org/ja-kom/> (posjetila 23.08.2017)
2. Bastjančić, I., Lorger, M., Topčić, P., Stručni radovi izvan teme - 20. ljetna škola kineziologa Republike Hrvatske URL: http://www.hrks.hr/skole/20_ljetna_skola/406-411-Bastjancic.pdf (posjetila 05.09.2017)

3. Bilić, A., Vrljić, Z., Što je poremećaj socijalne komunikacije i kako ju poticati
URL: http://prosano.hr/?page_id=330 (posjetila 31.08.2017)
4. Fuks, S., Souissi, I. Komunikacija s djecom s poremećajem iz autističnog spektra URL: <http://www.dvds.hr/pdf/autizam.pdf> (posjetila 23.08.2017)
5. Kralj, D., Zašto je igra važna za razvoj djece URL: <http://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno teme/zasto-je-igra-vazna-za-razvoj-djece/> (posjetila 07.09.2017)
6. Mihalić, S. Koja je razlika između djece s posebnim potrebama i djece s teškoćama u razvoju URL: <http://www.istrazime.com/djecja-psihologija/koja-je-razlika-između-djece-s-posebnim-potrebama-i-djece-s-teskocama-u-razvoju/> (posjetila 20.08. 2017)
7. Tkalec, A-M., Djeca s poteškoćama u razvoju
URL: <http://www.maminosunce.hr/djeca-s-poteskocama-u-razvoju/> (posjetila 23.08.2017)

Kratka biografska bilješka

Osobni podaci:

Ime i prezime: Andrea Knežević

Datum i mjesto rođenja: 05.07.1990., Zagreb

Obrazovanje:

- 2014-danas Učiteljski fakultet-Odsjek u Petrinji, Sveučilišta u Zagrebu - preddiplomski sveučilišni studij "Rani i predškolski odgoj i obrazovanje"
- 2011-2014. Tekstilno - tehnološki fakultet, Sveučilišta u Zagrebu - Tekstilna tehnologija i inženjerstvo, smjer: Tekstilna kemija, materijali i ekologija
- 2005-2009. Prirodoslovna škola Vladimira Preloga, smjer: kemijski tehničar
- 1997-2005. Osnovna škola Većeslava Holjevca

Jezici:

- Engleski jezik: aktivno poznavanje pisma i govora
- Njemački jezik: aktivno poznavanje pisma i govora

Znanja i vještine rada na računalu:

- Dobro poznavanje MS Windows OS-a i MS Office paketa

Zanimljivost:

- Volontiranje u DV Zapruđe, 27. 09. 2015 - danas

IZJAVA

o samostalnoj izradi rada

Izjavljujem da sam ja Andrea Knežević rođena 05.07.1990 u Zagrebu studentica Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja Učiteljskog fakulteta - Odsjek u Petrinji (matični broj: I-95/14) samostalno provela aktivnosti istrživanja literature i napisala završni rad na temu: Neverbalna komunikacija djece s teškoćama u razvoju.

U Petrinji, rujan 2017

Sveučilište u Zagrebu

Učiteljski fakultet - Odsjek u Petrinji

IZJAVA

kojom izjavljujem da sam suglasna da se trajno pohrani i javno objavi moj rad

naslov

Neverbalna komunikacija djece s teškoćama u razvoju

vrsta rada

završni rad

u javno dostupnom institucijskom repozitoriju

Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15).

U Petrinji, rujan 2017.

Andrea Knežević
